

УДК 7.02:62-242.3

Цитування:

Ревенок Н. М. Мистецтвознавчі аспекти атрибуції українського фарфору та фаянсу XIX – початку XX століття. *Культура і сучасність* : альманах. 2020. № 2. С. 146-150.

Revenok N. (2020). Art History aspects of attribution of Ukrainian porcelain and faience of the XIX – early XX centuries. *Kultura i suchasnist* : almanakh, 2, 146-150 [in Ukrainian].

Ревенок Наталія Миколаївна,
кандидат мистецтвознавства, доцент
кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0003-2175-6862>
renata_ishtar@ukr.net

МИСТЕЦТВОЗНАВЧІ АСПЕКТИ АТРИБУЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ФАРФОРУ ТА ФАЯНСУ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Мета дослідження – висвітлити мистецтвознавчі аспекти атрибуції, особливості стилістики фарфоро-фаянсових виробів підприємств України XIX – початку XX століття, виявити художні досягнення у формотворенні й декорування творів як предмет наукових опрацювань в галузі мистецтвознавства. **Методологія дослідження** базується на історико-порівняльному (компаративному) методі для проведення зіставлень продукції з випуску вітчизняної тонкої кераміки; метод мистецтвознавчого аналізу для опрацювання мистецтвознавчої, історичної, культурологічної, наукової літератури, а також аналізу формотворення й декорування художнього фарфору XIX – початку XX століття. **Наукова новизна** одержаних результатів полягає у теоретичному обґрунтуванні мистецтвознавчих досліджень та виявленні аспектів атрибуції українського фарфору-фаянсу XIX – початку XX століття. **Висновки.** Аналіз мистецтвознавчих аспектів при проведенні атрибуції творів художнього фарфору й фаянсу надає змогу виконати ряд завдань з ідентифікації фарфоро-фаянсових пам'яток з визначенням авторства, технології формотворення, техніки декорування, а також визначити історичне значення пам'ятки у музейному просторі.

Ключові слова: мистецтвознавчий аналіз, фарфор, фаянс, атрибуція, експертиза, ідентифікація.

Revenok Natalya, Ph.D. of Art Sciences, Associate Professor, National Academy of Culture and Arts Management

Art History aspects of attribution of Ukrainian porcelain and faience of the XIX - early XX centuries

The purpose of the article is to highlight the art history aspects of attribution, the peculiarities of the stylistics of porcelain and faience products of Ukrainian enterprises in the 19th – early 20th centuries, to reveal artistic achievements in the shaping and decoration of works as a subject of scientific processing in the field of art history. **The methodology** is based on the historical-comparative method for making comparisons of products for the production of domestic fine ceramics; a method of art history analysis for processing art history, historical, cultural, scientific literature, as well as the analysis of the formation and decoration of artistic porcelain of the 19th – early 20th centuries. The scientific novelty of the research lies in the theoretical substantiation of art studies and the identification of aspects of the attribution of Ukrainian porcelain-faience of the 19th – early 20th centuries. **Conclusions.** The analysis of art history aspects during the attribution of works of artistic porcelain and faience makes it possible to perform a number of tasks for the identification of porcelain and faience works of art with the determination of authorship, the technology of shaping, decoration techniques, and also to determine the historical significance of the monument in the museum space.

Key words: art analysis, porcelain, faience, attribution, expertise, identification.

Актуальність теми дослідження. Художній фарфор й фаянс України XIX – початку XX століття як і раніше, на сьогодні залишається цікавою темою наукових розвідок. У фондах вітчизняних музеїв знаходиться багато оригінальних фарфоро-фаянсових пам'яток XIX – початку XX століття, а також самобутні й високохудожні твори, виготовлені за європейськими зразками минулих часів, які необхідно вивчати та атрибутувати. На сьогодні велика кількість предметів вітчизняної тонкої кераміки зазначеного періоду вже досліджена вченими, надрукована велика кількість публікацій стосовно історії виробництва фарфору, його стилістики та основних видів продукції, але мистецтвознавчі аспекти атрибуції й реставрації залишаються недостатньо опрацьованими. Атрибуція музейних предметів є обов'язковою процедурою для визначення авторства, місця та часу створення пам'ятки, при цьому необхідним є аналіз стилевих характерних ознак класичного фарфору-фаянсу, визначення матеріалу, техніки виготовлення, системи нанесення декору, дослідження клейм та передбачає опис музейної пам'ятки за певними параметрами та вимогами. Визначення специфічних ознак фарфоро-фаянсових пам'яток, які продукувались у зазначений проміжок часу, є важливим фактором під час проведення мистецтвознавчої експертизи та атрибуції, з визначенням їх історичних, культурних, художніх й технологічних особливостей виготовлення. Виробам тонкої кераміки як об'єкту дослідження з точки зору мистецтвознавчої експертизи, атрибуції, оцінювання їх стану збереженості та реставрації, як науковій проблемі досі приділялось недостатньо уваги.

Аналіз досліджень і публікацій з окресленої тематики засвідчує те, що проблеми музейної атрибуції, мистецтвознавчої експертизи пам'яток українського фарфору-фаянсу є недостатньо вивченими, тому проведення певних досліджень художньої тонкої кераміки як найбільш рідкісної за художніми ознаками, привертає увагу мистецтвознавців, музейних працівників, реставраторів та інших дослідників.

Про необхідність вивчення та ретельного дослідження вітчизняного фарфору як художнього явища відзначали у своїх публікаціях мистецтвознавці Н. Онацький [7], П. Мусієнко [5], видатний науковець Л. Долинський [2], який систематизував продукцію виробів, що випускалась на українських фарфорових виробництвах за типологічними ознаками. Серед знаних

мистецтвознавців, які опрацьовували вітчизняний фарфор-фаянс XIX – початку XX століття, варто відзначити таких фахівців, як Ф. Петрякову [8], яка провела ґрунтовне дослідження української тонкої кераміки, обстеживши вироби відомих і невідомих фарфорових виробництв України, а також архівні матеріали та писемні джерела, О. Школьну [12], Е. Самецьку [10], А. Колупаєву [4], а також дослідників фарфору А. Варивончик [1], Г. Решетньову [9]. Однак, слід зауважити, що в аспекті наукової атрибуції та реставрації вітчизняна тонка кераміка досліджувалась не в повному обсязі.

Метою дослідження є визначення мистецтвознавчих аспектів при проведенні атрибуції музейних пам'яток фарфору й фаянсу, розгляд основних методів їх проведення, аналіз стилістичних особливостей творів фарфору-фаянсу, що продукувались вітчизняними підприємствами зазначеного періоду.

Виклад основного матеріалу. У процесі мистецтвознавчих досліджень та атрибуції фарфоро-фаянсових виробів вітчизняних підприємств особливого значення набуває вивчення розвитку та формування національної культури та мистецтва XIX – початку XX століття. Упродовж цього періоду відбулися радикальні зміни у поглядах на світові художні процеси, проблеми етики, філософії й мистецтва. Усе це сприяло усвідомленню важливості культурних і художньо-естетичних цінностей в Україні.

З точки зору мистецтвознавчих дослідів, в ході опрацьовувань виробів художнього фарфору, першорядним завданням наукового пізнання є розгляд основних процесів розвитку локальних мистецьких центрів, аналізування їх промислових досягнень крізь призму соціокультурного прогресу.

Зокрема, мистецтвознавчі дослідження на сьогодні допомагають здобути знання щодо виникнення, розвитку та еволюції окремих художніх явищ, необхідних для формування мистецьких поглядів, які також можуть сприяти філософському осмисленню важливих художньо-культурних подій в українському мистецтві. Тобто мистецтвознавчі прийоми опрацьовування класичних зразків тонкої кераміки вимагають від спеціаліста ретельного вивчення артефактів – від історії їх створення, експонування, колекціонування, атрибуції до реставраційних заходів.

Художні вироби тонкої кераміки, створені у XVIII – XIX ст. є, безсумнівно, представниками духовної та матеріальної культури народу. В ході

проведення досліджень подібних артефактів ми можемо виявити вплив художніх течій, технологію виготовлення, техніку розпису, поправу оцінивши витончене мистецтво фарфору.

Упродовж XIX століття в художньому житті України відбувалась орієнтація на певний домінуючий європейський художній стиль. Відомий мистецтвознавець Л. Долинський, досліджуючи твори першої української фарфорової мануфактури у Корці, визначав, що «наприкінці 90-х років XVIII століття та в першому десятилітті XIX століття в оздобленні та формах корецького фарфору позначаються впливи стилю “ампір”» [3, 94]. Аналізуючи дослідження цього автора, можна помітити, що таке стильове направлення як ампір певною мірою повторювалось у створенні форм та декоруванні виробів фарфору у класицистичній манері з використанням витончених декоративних елементів. Розглядаючи питання наслідування давньогрецьких і давньоримських форм в українському фарфорі першої половини XIX століття, знаний мистецтвознавець Ф. Петрякова [8] виявила індивідуальні риси раннього та зрілого класицизму, на окремих музейних зразках простежила та обґрунтовано довела, що продукція Корецького фарфору початку XIX століття зазнала впливу не тільки класицизму, а і стилю рококо.

Загалом перша половина XIX століття характеризується удосконаленням вітчизняної художньої культури, в основі якої простежується вплив західноєвропейського досвіду, перероблення старих зразків і створенням нових форм посуду, а також впровадження національних рис у декорі. Ці процеси було розпочато не тільки на Корецькій та Баранівській фарфорових мануфактурах, а і на Чуднівському фарфоро-фаянсовому заводі, починаючи з кінця XVIII та упродовж XIX століття, на етапі формування стилю класицизму у мистецтві [8]. Виробництво фарфору-фаянсу в Україні набуло широкого розповсюдження на протязі всього XIX століття. Наприклад, фарфористи Баранівської мануфактури створювали різні вироби – від античних до класичних форм, але здебільшого наслідували відомі зразки європейського фарфору XVIII – XIX століття.

Дослідник Л. Долинський стосовно цього звернув увагу на те, що «оздоблення баранівського фарфору має багато спільного з оздобленням корецьких фарфорових виробів» [3, 109], а корецькі вироби в декоративному оформленні були зорієнтовані виключно на європейські зразки. Тобто, характерною рисою декорування баранівського фарфору є суцільне

вкриття виробів блакитною та жовтою фарбою або оздоблення яскравими квітами розкидним розписом по білому фоні посудин. Доктор мистецтвознавства О. Школьна щодо цих досліджень виділяє такі особливості: «прийом декорування квітковими візерунками відкритих кольорів, запозичений з народного мистецтва, у якому він і коріниться» [11, 125], визначаючи тим самим, що в розписі фарфорових виробів Баранівки помітна схильність до натуралістичного підходу у декоруванні.

Характеризуючи оздоблення продукції Баранівського заводу XIX століття Л. Долинський [3], Ф. Петрякова [8] й інші дослідники простежують багато спільних рис з оздобленням корецьких фабрикати́в. Схожі орнаментальні композиції виявляються в розташуванні та манері розпису квітів на поверхнях фарфору, трактуванні пейзажних композицій тощо.

У декоративному розписі українського фарфору простежуються аналогічні класичні мотиви та спільні загальні напрями як і в оформленні західноєвропейських виробів. Така риса свідчить про вплив запрошених західних майстрів на розвиток і становлення українського виробництва, що, у свою чергу, згодом збагатило вітчизняну культуру національними традиційними мотивами в оформленні різноманітних творів характерним розписом.

На фарфорі-фаянсі України XIX – початку XX століття, безсумнівно, позначились і риси вітчизняної художньої культури. Адже місцеві майстри, які працювали на виробництві, також привносили власне бачення у формотворення й оздоблення виробів.

Атрибуцією артефактів вітчизняної фарфорової та фаянсової промисловості частково займалася доктор мистецтвознавства О. Школьна. У першій частині другої книги її монографії наведено таблиці форм, декорувальних та інших аспектів розвитку вітчизняної тонкокерамічної галузі XIX – початку XX століття [12].

Для більш повного розуміння процесів атрибуції окремих фарфоро-фаянсових виробів у розвитку вітчизняної культури слід відзначити продукцію Городницького фарфорового заводу, діяльність якого була розпочата з 1799 року. Художньо-стилістичні особливості декорування фабрику цього підприємства з кінця XIX – початку XX століття зумовлені також впливом західноєвропейського фарфору з одного боку та запозиченнями Корця та Баранівки.

Городницькі вироби досить складні щодо мистецтвознавчого аналізу й атрибуції, адже є рідкісними в збірках колекціонерів. Їх художні

особливості потребують більш ретельної уваги, оскільки група збережених артефактів є нечисленною.

Для ідентифікації вітчизняної тонкої кераміки варто звернути увагу на те, що оздобленню виробів тонкої кераміки притаманні своєрідні прийоми художнього розпису та способи його нанесення. Наприклад, майстри Волокитинського фарфорового заводу (що діяв з середині XIX століття на Чернігівщині) використовували в оформленні виробів різноманітні стилізовані природні мотиви у поєднанні із фактурними декоративними елементами, рельєфною орнаменталією. Хронологія застосування певних елементів оздоблення творів допомагає більш точно їх атрибутувати.

Сучасні дослідники-мистецтвознавці Е. Самецька [10], О. Школьна [13] доводять, що на заводі А. Міклашевського, який проіснував біля 23 років – з 1838 по 1861 рік, продукували різноманітний посуд, декоративну скульптуру малих форм, вироби інтер'єрного призначення, а саме: канделябри, вази, люстри, корпуси для годинників, рами для дзеркал, кахлі для камінів тощо, які згодом стали рідкісними взірцями. Тобто, аналіз асортименту мануфактури є красномовним свідченням того, що вітчизняні художні вироби тонкої кераміки, створені протягом XIX й на початку XX століття, як і європейські, перебували під впливом тих течій та ідейних орієнтацій, які превалювали на той період у Європі.

Варто зазначити, що при проведенні мистецтвознавчої експертизи й атрибуції Волокитинського фарфору слід враховувати унікальність його продукції, зокрема творів ручної роботи.

Необхідною умовою у процесі атрибутування пам'яток є проведення стилістичного аналізу, спрямованого на визначення та обґрунтування належності твору, виявлення стильової характерності елементів художнього зображення, що включає порівняння, здійснюване шляхом визначення схожості та відмінності, зображених орнаментальних елементів, а також проведення класифікації, що виявляє манеру художнього розпису, визначення схожих елементів у творах різних фасонів фарфору-фаянсу, що належать до одного стилю, на підставі чого здійснюється оцінювання стильової приналежності й визначення предмета в загальному стильовому контексті епохи. Крім того, детальний опис пам'ятки у процесі атрибуції має засвідчити

розуміння мистецтвознавця чи реставратора самої структури твору, його вагомість як інформаційного носія певної епохи. Формулювання характерних особливостей предметів фарфору-фаянсу XIX – початку XX ст. є тією основою, на якій будуються і всі інші аспекти досліджень, що мають практично застосовуватися у процесі визначення раритетних пам'яток.

Висновки. Мистецтвознавчі дослідження пам'яток фарфору фаянсу у процесі музейної атрибуції надають можливість збагатити знання про історію створення та побутування пам'яток, використовуючи комплекс спеціальних методів із залученням техніко-технологічних, іконографічних методів для дослідження зображень, орнаментики, декору тощо. У процесі атрибутивної ідентифікації творів тонкої кераміки можна, дослідивши алогічні вироби що не підлягають сумніву, визначити авторство, мануфактуру чи завод, що випускав подібну продукцію.

Література

1. Варивончик А. В. Порцеляна в контексті художніх промислів України // Вісник КНУКіМ. Серія: Мистецтвознавство. 2016. Вип. 34. С.61-66.
2. Долинський Л. В. Український художній фарфор. К.: Вид-во АН УРСР, 1963. 86 с. : іл.
3. Долинський Л. В. Старий український фарфор // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства Академії наук УРСР. Київ: Вид. Академії наук УРСР, 1959. С. 89–119.
4. Колупаєва А. В. До вивчення предметів з фаянсу та фарфору церковного призначення в Україні // Народознавчі зошити. Київ, 2009. № 3–4. С. 401–417.
5. Мусієнко П. Н. Керамічний живопис. Київ ; Львів: Держтехвидав України, 1947. 73 с.
6. Мусієнко П. Н. Техника художественного оформления фарфора и фаянса. Харьков, 1934. 59 с.: ил.
7. Онацький Н. Х. Українська порцеляна. Суми, 1931. 10 с. : іл. (Серія науково-популярних видань №3).
8. Петрякова Ф. С. Украинский художественный фарфор (конец XVIII — нач. XX ст.) / АН УССР, Ин-т искусствоведения, фольклора и этнографии имени Максима Рильского (Львовск. отд.). Киев: Наукова думка, 1985. 222 с.: ил.
9. Решетньова Г. О. Фарфорові шедеври заводу Міклашевського в приватній колекції України // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. К.: НАОМА, 2017. Вип.1. С. 100-116.
10. Самецкая Э. Б. Фарфор завода А. М. Миклашевского. Москва: Интербук-бизнес, 2010. Т. 1. 424 с.: ил.
11. Школьна О. В. Художні особливості порцеляни Баранівського фарфорового заводу кінця

XIX — початку XX ст. // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв: зб. наук. праць / за ред. В. Я. Даниленка. Харків: ХДАДМ, 2008. Вип. № 8. С. 119–134.

12. Школьна О. В. Фарфор-фаянс України XX століття: інфраструктура галузі, пром. та економ. політика, організаційно-творчі процеси: у 2 кн. Київ: Інтертехнологія, 2011. Кн. 1. 400 с.: іл.

13. Школьна О. В. Методологічні засади вивчення українського фарфору і фаянсу кінця XIX — початку XXI ст. // Сучасні проблеми художньої освіти в Україні: зб. наук. праць / НАМ України, Ін-т проблем суч. мист-ва; ред. В. Д. Сидоренко (голова), І. Д. Безгін, Г. І. Веселовська та ін. Київ: Муз. Україна, 2010. Вип. № 6: Творчість та новітні технологічні аспекти мистецької освіти в Україні. С. 298–315.

References

1. Varyvonchuk A. V. (2016). Porcelain in the context of arts and crafts of Ukraine: Bulletin of KNUKIM. Series: Art History. № 34. Pp.61-66 [in Ukrainian].

2. Dolynsky L. V. (1963). Ukrainian artistic porcelain. K.: AN URSSR, 86 p. : il [in Ukrainian].

3. Dolynsky L. V. (1959). Old Ukrainian porcelain: Materials on ethnography and art history of the Academy of Sciences of the USSR. K.: Academy of Sciences of the USSR, Pp. 89–119 [in Ukrainian].

4. Kolupaeva A. V. (2009). To the study of objects made of faience and porcelain for church purposes in Ukraine: Ethnographic notebooks. K., № 3–4. Pp. 401–417 [in Ukrainian].

5. Musienko P. N. (1947). Ceramic painting. Kyiv, Lviv. 73 p [in Ukrainian].

6. Musienko P. N. (1934). Technique of decoration of porcelain and faience. Kharkiv, 59 p.: ill [in Russian].

7. Onatsky N. (1931). Ukrainian porcelain: the series of popular science publications №3. Sumy, 10 p. : il [in Ukrainian].

8. Petryakova F. S. Ukrainian artistic porcelain (late XVIII – early XX century.). USSR Academy of Sciences, Institute of Art History, Folklore, and Ethnography named after Maxim Rylsky (Lviv. Dept.). K.: Naukova Dumka, 222 p.: ill [in Russian].

9. Reshetnyova G. O. (2017). Porcelain masterpieces of the Miklashevsky plant in the private collection of Ukraine: Traditions and innovations in higher architectural and artistic education. K.: NAOMA, Issue.1. Pp. 100-116 [in Ukrainian].

10. Sametskaya E. B. (2010). Porcelain factory A. M. Miklashevsky. Moscow: Interbuk-biznes, T. 1. 424 p. : ill [in Russian].

11. Shkolna O. V. (2008). Artistic features of porcelain of the Baranivka porcelain factory of the end of the XIX – the beginning of the XX century: Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts: Coll. Science. works, ed. V. Ya. Danilenko. Kharkiv: KhDADM, Issue. № 8. Pp. 119–134 [in Ukrainian].

12. Shkolna O. V. (2011). Porcelain-faience of Ukraine of the XX century: infrastructure of branch, prom. and economy. politics, organizational and creative processes: in 2 books. Kyiv: Intertechnology, Book. 1. 400 p.: ill [in Ukrainian].

13. Shkolna O. V. (2010). Methodological principles of studying Ukrainian porcelain and faience of the late XIX – early XXI centuries: Contemporary problems of art education in Ukraine: coll. Science. of works. NAM of Ukraine, Inst. of problems of the present. myst-va; ed. V. D. Sidorenko (chairman), I. D. Bezgin, G. I. Veselovskaya and others. Kyiv: Mus. Ukraine, Issue. № 6: Creativity and the latest technological aspects of art education in Ukraine. Pp. 298–315[in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 23.06.2020
Отримано після доопрацювання 19.08.2020
Прийнято до друку 25.08.2020*